

THEY SAY IT'S A PAUSE BUT IT'S FAST FORWARD

ΜΙΑ ΠΑΡΑΔΟΞΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν κάποιος προσγειωνόταν χθες στην Αθήνα από έναν εξωγήινο πλανήτη και άνοιγε την τηλεόραση, θα ερχόταν αντιμέτωπος με μια αναπαράσταση της πραγματικότητας που πάνω-κάτω θα είχε ως εξής: μια πανδημία γρίπης ξέσπασε στην Κίνα πριν μερικούς μήνες. Το κράτος αυτής της χώρας, που εν τω μεταξύ είναι το πιο αυταρχικό στον πλανήτη, έκλεισε τα εργοστάσια και τα μαγαζιά και έστειλε drones να τρομάζουν τους Κινέζους. Μετά από δύο μήνες, το αυταρχικό αυτό κράτος κατάφερε να περιορίσει την εξάπλωση της επιδημίας, οι οποία εν τω μεταξύ είχε εξελιχθεί σε πανδημία καθότι ο πανούργος ιός είχε καταφέρει με ένα γιγάντιο άλμα να υπερσκελίζει την κεντρική και δυτική Ασία και να εγκατασταθεί στην Ευρώπη, όπου άρχισε να σκοτώνει Ιταλούς και Ισπανούς δίχως σταματημό. Οι Σουηδοί είναι κοσμάρα και την γλίτωσαν. Μέσα σε μόλις μερικούς μήνες, ο ιός της γρίπης είχε προλάβει να μολύνει τους μισούς Ευρωπαίους, μετά έκανε άλλο ένα γιγάντιο υπερατλαντικό άλμα και μόλυνε και τους μισούς Αμερικάνους, οι οποί-

οι αναγκάστηκαν κι αυτοί να κλείσουν τα εργοστάσια και τα μαγαζιά τους για μερικές μέρες με αποτέλεσμα τώρα να είναι όλοι έτοιμοι να χρεοκοπήσουν και να ψάχνουν από ποιανού τα μαλλιά θα πιαστούν. Κι όλα αυτά συνέβησαν όλως απροσδόκητα, ενώ τα πάντα κυλούσαν ομαλά κι η ανθρωπότητα ήταν έτοιμη να γιορτάσει τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2020.

Επειδή, όμως, εξωγήινοι δεν υπάρχουν(;) κι επειδή κόντρα στα σημάδια των καιρών που μας θέλουν να πεθαίνουμε κάθε βράδυ και να γεννιόμαστε κάθε πρωί, είμαστε αναγκασμένοι να προχωράμε στο μέλλον με την πλάτη στραμμένη πάνω του, θα επιχειρήσουμε παρακάτω να παραθέσουμε επί χάρτου κάποιες πρώτες κριτικές γραμμές της ζοφερής συγκυρίας, προτείνοντας μια εκ πρώτης ανορθόδοξη προσέγγιση σχετικά με την επιδημία της CoViD-19. Εκκινώντας όχι από τα πραγματολογικά δεδομένα της επιδημίας, αλλά από τις φερόμενες ως οικονομικές συνέπειες αυτής, οι οποίες άρχισαν να εμφανίζονται όλο και πιο έντονα στην δημόσια σφαίρα παράλληλα με την επιδημιολογική έξαρση της ασθένειας στην Ευρώπη,

θα προσπαθήσουμε να εισαγάγουμε τα εργαλεία της κριτικής της πολιτικής οικονομίας του καπιταλισμού, έτσι όπως τα μάθαμε από τους πολιτικούς προγόνους και συντρόφους μας. Ενόσω ο απανταχού γης πληθυσμός βομβαρδίζεται ανελέητα με πληροφορίες και καθώς οι σχετικές με τις οικονομικές συνέπειες της πανδημίας ειδήσεις αντικαθιστούν σταδιακά τις ειδήσεις σχετικά με την επιδημία καθαυτή, το να συνεχίσουμε να σκεφτόμαστε νηφάλια και κριτικά, παρότι είναι πλέον πιο δύσκολο από ποτέ, ταυτόχρονα είναι και το πιο αναγκαίο.

Μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001 τίποτα δεν είναι ίδιο με πριν. Ο πλανήτης, τα έθνη-κράτη και ο κάθε εξατομικευμένος υπήκοος της Δύσης έχει εκπαιδευθεί να αντιλαμβάνεται τον κόσμο μέσα από τις κατηγορίες της «ασύμμετρης απειλής», του «αόρατου εχθρού» και του «υγειονομικού κινδύνου». Οι επιδημίες, που από το 2001 και μετά εμφανίζονται όλο και πιο εμφαντικά στο δημόσιο προσκήνιο, λειτούργησαν σαφώς επιταχυντικά για την αμετάκλητη είσοδο των πρωτοκοσμικών κοινωνιών στην εποχή του Αλλόκοτου Φόβου. Να συμπληρώσουμε όμως: δεν ήταν μόνες τους. Συνοδεύτη-

καν από την παγκόσμια απειλή της τρομοκρατίας και τους θηριώδεις πολέμους εναντίον της. Η «αντιτρομοκρατία» και το παγκόσμιο δόγμα της θεσμικής και στρατιωτικής οχύρωσης των κρατών απέναντι σε «αόρατους εχθρούς» είναι διαρκώς παρούσα στην κρατική διαχείριση της επιδημικής γρίπης: όλοι είμαστε ύποπτοι, ως πιθανοί φορείς του ιού.

Πάνω σ' αυτή την κρατικής προέλευσης ιδεολογική κατασκευή των «υπόπτων» είναι που χτίζεται το δόγμα της ατομικής ευθύνης με κοινωνικό περιεχόμενο. Να συμπληρώσουμε ξανά όμως: δεν είναι νεόκοπη αυτή η κατασκευή. Οι κερκόπορτες για τις κάθε είδους υγιεινιστικές φοβίες ήταν διάπλατα ανοιχτές εδώ και πολλά χρόνια. Εν τω μεταξύ, η βαθμιαία μετατόπιση της ηγεμονικής ιδεολογίας περί υγείας από το τεκμήριο της ανθεκτικότητας σε αυτό της ευπάθειας, οι κρατικές πολιτικές ασφάλειας της δημόσιας υγείας, οι υγειονομικές τεχνολογίες του εαυτού που έχουν ανθήσει πάνω στα ερείπια των κινημάτων αμφισβήτησης, η νεοφιλελεύθερης προέλευσης επένδυση στο ατομικό κεφάλαιο της «υγείας του Εαυτού» και, τέλος, η αισχρή άποψη ότι «κανείς πλέον δεν είναι υγιής», έτσι όπως εκφράστηκε διά στόματος του Έλληνα πρωθυπουργού, έχουν διαμορφώσει το περιβάλλον πάνω στο οποίο οριστικά πλέον εγγράφεται μια αλλαγή βιοπολιτικού παραδείγματος. Μετά την επιδημία του κορονοϊού, τίποτα ξανά δεν θα είναι ίδιο με πριν.

Παρακάτω θα υποστηρίξουμε ότι μια μέτριας έντασης επιδημική νόσος, χρησιμοποιείται από τα κράτη, τα αφεντικά και την διεθνή δημαγωγία με ένταση που δεν έχει προηγούμενο, μολονότι οι γενικές μέθοδοι υλικής και ιδεολογικής διαχείρισης του συμπλέγματος δημόσια υγεία-δημόσια τάξη είχαν διαμορφωθεί σε προηγούμενο χρόνο¹. Τα παραπάνω συλλογικά πολιτικά υποκείμενα (κράτη, αφεντικά, ΜΜΕ), εκμεταλλεζόμενα μια υπαρκτή κατάσταση αποδιάρθρωσης και διάλυσης του συστήματος δημόσιας περίθαλψης στην Δύση, οργανώνουν μια γιγάντια εκστρατεία τρόμου ώστε να παρουσιάσουν τις πραγματικές αιτίες της κρίσης ως δήθεν συνέπειες αυτής. Καταφέροντας απανωτά και συντονισμένα χτυπήματα σε νευραλγικούς τομείς της κοινωνικής αναπαραγωγής και με μια ταχύτητα πρωτοφανή για τα δεδομένα της σύγχρονης παγκόσμιας ιστορίας, το κεφάλαιο διεξάγει έναν ανελέητο πόλεμο σε βάρος της παγκόσμιας εργατικής τάξης. Μέσα σε ελάχιστο διάστημα έχει καταφέρει να αποκλείσει από την εργασία

περίπου 3 δισεκατομμύρια εργάτες επί γης² και έχει μπει σε μια άγρια κούρσα εσωτερικού μετασχηματισμού και αναδιάρθρωσης, συμπαράσποντας στην ιλιγγιώδη πορεία του το σύνολο των μέχρι σήμερα γνωστών κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών.

Για να υποστηρίξουμε όλα αυτά θα χρησιμοποιήσουμε μια «ανορθόδοξη» μέθοδο, όπως είπαμε παραπάνω. Θα ξεκινήσουμε την ανάλυσή μας όχι από την κρίση της πανδημίας του κορονοϊού, αλλά από τις φερόμενες ως «οικονομικές συνέπειες» αυτής. Δείχνοντας ότι η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση που έχει ξεσπάσει δεν αποτελεί απόρροια του SARS-CoV-2 (εξωγενής παράγοντας), αλλά αναμενόμενη εξέλιξη της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας και των θεμελιωδών αντιφάσεων της (ενδογενείς παράγοντες)· θα μπηξουμε μια πινέζα αμφιβολίας στον πίνακα της κυρίαρχης αφήγησης. Στην συνέχεια, καταδεικνύοντας τις διαφορετικές κρατικές στρατηγικές διαχείρισης της πανδημίας, θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι για τα «πληττόμενα» κράτη ο εκάστοτε τρόπος αντιμετώπισης της κρίσης δεν είναι ασυνάρτητος με τον ρόλο που έχει το καθένα στο παγκόσμιο εμπόριο, τον παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας και την καπιταλιστική φυσιογνωμία του αλλά, αντιθέτως, τελεί σε αιτιώδη συνάφεια με όλα τα παραπάνω. Κατόπιν, εισάγοντας τις αναλυτικές κατηγορίες του κρατικού προστατευτισμού, της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης και της γεωπολιτικής, θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε το εγχείρημα μιας πολιτικής οικονομίας της επιδημίας, που όπως ακριβώς και η καπιταλιστική κρίση που την συνοδεύει, έχει ήδη καταστεί ζήτημα παγκόσμιας τάξης. Κατά κάποιον τρόπο, θα υπαινιχθούμε την καπιταλιστική χρησιμότητα και αναγκαιότητα ενός τέτοιας εμβέλειας και βάθους παγκόσμιου «συμβάντος-σοκ», όπως της επιδημίας CoViD-19, ώστε να ωθηθεί η καπιταλιστική εξέλιξη στα ακαρτογράφητα νερά που φαίνεται ότι πλέον κινείται, μεσοπέλαγα της 4ης βιομηχανικής επανάστασης. Τέλος, θα θυμηθούμε πώς αυτή η γιγάντια εκστρατεία τρομοκράτησης του παγκόσμιου πληθυσμού ορθώνεται με ιλιγγιώδεις ρυθμούς και σύντονες κινήσεις πάνω σε ένα ήδη καλλιεργημένο έδαφος. Οι πολιτικές του φόβου και οι κοινωνίες της διακινδύνευσης ήταν εδώ και μερικές δεκαετίες ο κανόνας της κοινωνικής και ιδεολογικής αναπαραγωγής για μεγάλα κομμάτια του πρωτοκοσμικού πληθυσμού.

Να συνοψίσουμε.

Έχουμε μπροστά μας δύο δεδομένα, αντίστοιχης εμβέλειας και σημασίας, για διαφορετικούς το καθένα λόγους: αφενός μια παγκόσμια επιδημία γρίπης, προς το παρόν λιγότερο θανατηφόρα από άλλες επιδημικές ασθένειες της σύγχρονης ιστορίας, και αφετέρου μια πρωτοφανή παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία συνοδεύεται όπως θα δείξουμε αναλυτικά παρακάτω, από το δίδυμο αδερφάκι της, την καπιταλιστική αναδιάρθρωση. Οι φωνές της δημαγωγίας παρουσιάζουν την δεύτερη ως αποτέλεσμα της πρώτης. Η κριτική της πολιτικής οικονομίας υποδεικνύει κάτι διαφορετικό: η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση ήταν ζήτημα χρόνου να ξεσπάσει. Η επιδημία της γρίπης απλά επιταχύνει το ξέσπασμά της, ενόσω αξιοποιείται από τα καπιταλιστικά κράτη για να μπουν με όρους πρωτοφανούς πολεμικής έντασης στο περιβάλλον ενός ανορθόδοξου ενδοκαπιταλιστικού πολέμου. Οι πολιτικές αντιμετώπισης της πανδημίας δεν τελούν σε συνάρτηση με τον επιδημιολογικό περιορισμό αυτής, αλλά αντιθέτως αξιοποιούνται από τα καπιταλιστικά κράτη για την διεξαγωγή του πολέμου ενάντια στην ζωντανή εργασία παγκόσμια. Πρέπει να δούμε τα με κρατική εντολή lockouts ως μια άγρια πολιτική ανταπεργία του κεφαλαίου σε βάρος του παγκόσμιου προλεταριάτου. Πρέπει να δούμε τα «μέτρα περιορισμού της εξάπλωσης του ιού» ως μια εν σπέρματι θηριώδη καπιταλιστική αναδιάρθρωση που ξεκινάει από τις παραγωγικές δομές και καταλήγει στις ιδιωτικές συνθήκες των εργατών.

Όπως σε κάθε παγκόσμιο πόλεμο, ο λόγος των αφεντικών πρέπει να αποκτήσει την πλήρη καθολικότητα και διεισδυτικότητα. Γι' αυτό έχει περιβληθεί τον τύπο «πολεμικών ανακοινωθέντων». Γι' αυτό οι κριτικές φωνές βαπτίζονται «fake news». Στο νέο πολεμικό περιβάλλον της κρίσης, οι προσταγές του κεφαλαίου μιλούν στους υπηκόους μια γνωστή σε αυτούς γλώσσα, οι βιοπολιτικές στοχεύσεις τους, όμως, είναι πλέον αισθητά αναβαθμισμένες. Όσες βεβαιότητες είχαν απομείνει, πλέον έχουν αρθεί κι αυτές. Τα παγκόσμια αφεντικά, ενόψει ενός γιγάντιου κύματος καπιταλιστικής κρίσης και αναδιάρθρωσης και εκμεταλλεζόμενα το δυστοπικό περιβάλλον που έχουν τα ίδια εξυφάνει για την σύγχρονη ζωή, επιχειρούν να αναδιατάξουν το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Η ιστορία έχει δείξει ότι δεν θα το πετύχουν ανεμπόδιστα. Ένα ερωτηματικό εδώ και μια άνω τελεία·

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ

1. Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

ΗΤΑΝ 31 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2019 όταν σε ημερίδα της Τράπεζας της Ελλάδος σε συνεργασία με την Ακαδημία Αθηνών με θέμα «Η Κρίση του '29 και η Ελλάδα: οικονομικές, πολιτικές και θεσμικές όψεις», ο Γιάννης Στουρνάρας, διοικητής της ΤτΕ, εκφώνησε έναν χαιρετισμό, απόσπασμα από τον οποίο παραθέτουμε:

[...] Δυστυχώς, αυτό δεν σημαίνει ότι οι οικονομολόγοι έχουν πλέον στα χέρια τους το πολυπόθητο «ιερό δισκοπότηρο». Ούτε ότι οι κεντρικές τράπεζες μπορούν πλέον να θωρακίσουν την παγκόσμια οικονομία απέναντι σε οποιονδήποτε κίνδυνο. Η αβεβαιότητα στις σχέσεις της Βρετανίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση, οι γεωπολιτικές ανησυχίες στη Μέση Ανατολή, η παράταση του εμπορικού πολέμου και οι ανακατατάξεις που επιφέρει στις ασιατικές οικονομίες αποτελούν μερικές από τις βασικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η διεθνής οικονομία, εντείνοντας τις ανησυχίες για το ενδεχόμενο μιας νέας ύφεσης.

Απέναντι σε αυτές τις προκλήσεις, το «ιερό δισκοπότηρο» είναι μισοάδειο. Όχι μόνο με τη στενή έννοια της νομισματικής πολιτικής, η οποία δεν μπορεί να σκώσει, από μόνη της το βάρος της άμυνας απέναντι σε μια νέα κρίση. [...] Αρκετά από αυτά συνδέονται με την επανεμφάνιση πολιτικών σχημάτων και μορφών οικονομικού εθνικισμού που εναντιώνονται στην παγκοσμιοποίηση, ξυπνώντας έτσι και πάλι μνήμες από την κρίσιμη περίοδο του Μεσοπολέμου.¹

Το ενδεχόμενο μιας νέας ύφεσης, η νομισματική πολιτική και ο οικονομικός εθνικισμός. Όπως θα δείξουμε παρακάτω τα τρία αυτά στοιχεία αποτελούν τις βασικές συντεταγμένες της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας της πανδημίας. Να θυμηθούμε όμως καλύτερα την περίοδο που ο διοικητής της ΤτΕ διαβλέπει μια μεγάλη οικονομική ύφεση στον ορίζοντα του έτους: η κυβέρνηση ΝΔ έχει κλείσει 3 μήνες επιτελικής διακυβέρνησης, η περιρρέουσα κοινωνική ατμόσφαιρα κλυδωνίζεται από τα ιδεολογήματα του «επενδύειν» και της «ασφάλειας», οι μετανάστες εργάτες συνεχίζουν να είναι το «πρόβλημα» και ένα αθώο δημοσίευμα στην εφημερίδα «Καθημερινή» ενημερώνει το αναγνωστικό κοινό για τον χειμώνα που έρχεται:

Περισσότερα από 1.000 άτομα υπολογίζεται ότι έχασαν τη ζωή τους στη χώρα μας από την εποχική γρίπη της περυσινής περιόδου (2018-2019), με τους ειδικούς επιστήμονες να εκτιμούν ότι μεγάλος αριθμός αυτών των ασθενών θα είχε σωθεί εάν είχαν εμβολιαστεί έναντι της νόσου. [...] Όπως ανέφεραν, χθες, οι επιστήμονες του ΕΟΔΥ σε ειδική συνέντευξη Τύπου με αφορμή τη φετινή περίοδο επιδημιολογικής επιτήρησης της εποχικής γρίπης (2019-2020), η οποία ξεκινά την προσεχή Δευτέρα, κατά την περυσινή περίοδο οπότε επικράτησε η γρίπη τύπου Α (H1N1) δηλώθηκαν επισήμως στον Οργανισμό 374 νοσηλευόμενοι σε μονάδα εντατικής θεραπείας με εργαστηριακά επιβεβαιωμένη γρίπη και 154 θάνατοι. Με δεδομένο ότι ο εργαστηριακός έλεγχος για γρίπη δεν γίνεται ρουτίνα στην κλινική πράξη, ο αριθμός των θανάτων που δηλώνονται στον ΕΟΔΥ αποτελεί ένα μικρό μέρος του συνόλου της θνησιμότητας που προκαλεί η νόσος στον πληθυσμό και η

οποία υπολογίστηκε για την περυσινή περίοδο γρίπης σε 9,8 θανάτους ανά 100.000 πληθυσμού (1.071 θάνατοι).²

Δεν ήταν, όμως, μόνο ο Γιάννης Στουρνάρας που με σφιγμένα τα χείλη ψέλλιζε ότι το 2020 θα είναι έτος ύφεσης, όμοιας ή και μείζονος από την Μεγάλη Ύφεση του 1929. Ο ΟΟΣΑ παρατηρούσε ασθενικά ή και στάσιμα μεγέθη ανάπτυξης για την παγκόσμια οικονομία³, η Goldman Sachs προειδοποιούσε για δεύτερη χρονιά μείωσης των ομολογιακών επιδόσεων στα διεθνή χρηματιστήρια⁴, η γερμανική βιομηχανική παραγωγή υφίστατο πτώση για δεύτερη συνεχή χρονιά και πήγαινε κατά διαόλου⁵, οι αμερικανικές πετρελαιοβιομηχανίες είχαν βέβαιη την χρεοκοπία τους μες στην χρονιά⁶, οι συστημικοί οικονομολόγοι έβλεπαν μια νέα παγκόσμια κρίση χρέους να πλησιάζει⁷ και η ευρωπαϊκή οικονομία θα επέστρεφε στα αναπτυξιακά μεγέθη του 2013⁸. Κοντολογίς, λίγους μήνες πριν το ξέσπασμα της επιδημίας SARS-CoV-2 στην Κίνα τον Δεκέμβριο του 2019, τα ποσοστά κερδοφορίας του κεφαλαίου παγκόσμια βρισκόταν ήδη σε ανησυχιακά χαμηλά επίπεδα, σταματώντας μια πενταετή κούρσα ανάπτυξης από το 2013, η βιομηχανική παραγωγή βρισκόταν ομοίως σε ύφεση δίχως σημάδια ανάκαμψης, τα ολοένα αυξανόμενα εταιρικά χρέη των οικονομικών κολοσσών παγκόσμια προκαλούσαν δυσπιστία στις αγορές, οι ευρωπαϊκές οικονομίες μετά από 6 και πλέον χρόνια σκληρής δημοσιονομικής πολιτικής βρισκόταν εκ νέου αδύναμες μπροστά στο ενδεχόμενο μιας νέας οικονομικής ύφεσης, η ανεργία διαρκώς αυξανόταν και η παγκόσμια αγορά της ενέργειας περίμενε το κακό από στιγμή σε στιγμή. Όπερ και εγένετο.

Οι αιτίες της διαφαινόμενης ύφεσης και των πτωτικών ποσοστών κερδοφορίας του κεφαλαίου παγκόσμια δεν εντοπιζόνταν κάπου έξω από τον κύκλο κυκλοφορίας και αξιοποίησης του κεφαλαίου, δεν ήταν δηλαδή «εξωγενείς». Είχαν όνομα, ιστορία και έφεραν στην μετώπη τους κρατικές σφραγίδες: ο εμπορικός πόλεμος ΗΠΑ-Κίνας, η επιβράδυνση της γερμανικής βιομηχανίας, ο πόλεμος τιμών στην αγορά ενέργειας μεταξύ ΟΠΕΚ, ΗΠΑ και Ρωσίας, η αναπτυξιακή στασιμότητα της Ινδίας, τα δημόσια χρέη κρατών της Ευρωζώνης και ο χαβάς της Κίνας που για τρίτη συναπτή δεκαετία προϋπολόγιζε ετήσια ανάπτυξη 6-7%. Η γενικότερη ανησυχία, λοιπόν, κωδικοποιούνταν μέσα από κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας λίγο-πολύ γνωστές σε όλους: εμπόριο, ενέργεια, δασμοί, χρέος, ανάπτυξη κ.λπ. Οι «εστίες κινδύνου και οι ανισορροπίες του παγκόσμιου οικονομικού οικοδομήματος», όπως έκανε λόγο μια σχετική έρευνα⁹ της «διαΝΕΟσις» τον Δεκέμβριο του 2019, δεν εντοπιζόταν ούτε στην στρατόσφαιρα, ούτε στην κβαντόσφαιρα. Για να το πούμε αλλιώς, οι παράγοντες της επερχόμενης ύφεσης και κρίσης που διέβλεπε να πλησιάζει ο Στουρνάρας τον Οκτώβριο του 2019 δεν ήταν «εξωγενείς» για το σύστημα. Προέρχονταν από τις ενδογενείς, θεμελιώδεις αντιφάσεις που η καπιταλιστική οργάνωση της κοινωνίας και της οικονομίας παράγει εδώ και μερικούς αιώνες.

Παρόλα αυτά, για να είμαστε συνεπείς με την κοινωνική κίνηση των ιδεών, υπήρχαν και κάποιοι άλλοι «ειδικοί», που δεν ήταν οικονομολόγοι αλλά γιατροί, οι οποίοι έριχναν τον προβολέα των εκτιμήσεών τους κάπου αλλού, σε έναν, που σήμερα θα λέγαμε, «εξωγενή» παράγοντα της επερχόμενης ύφεσης. Δείτε, για παράδειγμα, ένα ενδιαφέρον δημοσίευμα του Μαρτίου 2018 από το CNN:

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας συμπεριέλαβε την επονομαζόμενη «Ασθένεια Χ» σε ένα πρόσφατο σχέδιό του για την επίσηυση της έρευνας και ανάπτυξης κατά τη διάρκεια έκτακτης υγειονομικής ανάγκης όπως στις περιπτώσεις των επιδημιών του Ebola, του Sars ή του Zika. Η στρατηγική και η ετοιμότητα του σχεδίου, γνωστού ως «2018 R&D Blueprint», δημοσιεύθηκε τον περασμένο μήνα. Όμως τι είναι, ακριβώς, η «Ασθένεια Χ»;

Το αινιγματικό αυτό όνομα «αντιπροσωπεύει την γνώση ότι μια σοβαρή και παγκοσμίου εμβέλειας επιδημία μπορεί να προκληθεί από ένα παθογόνο οργανισμό, που μέχρι τώρα δεν γνωρίζουμε ότι μπορεί να προκαλέσει ασθένεια στον άνθρωπο», σύμφωνα με το WHO. «Όπως μας έχει διδάξει η εμπειρία, τις περισσότερες φορές αυτό που πρόκειται να μας χτυπήσει είναι κάτι που δεν περιμέναμε», δήλωσε ο Dr. Anthony Fauci, επικεφαλής του αμερικανικού Εθνικού Ινστιτούτου Αλλεργιών και Μεταδοτικών Ασθενειών. «Όπως δεν αναμέναμε τον Zika, έτσι δεν περιμέναμε ότι θα υπήρχε ένας Ebola που θα χτυπάει τις πόλεις». Το «Χ» αντιστοιχεί στο μη αναμενόμενο, δήλωσε.¹⁰

II. ΕΝΑΣ ΜΑΥΡΟΣ ΚΥΚΝΟΣ ΔΙΑΚΡΙΝΕΤΑΙ ΕΥΚΟΛΑ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΕ ΛΕΥΚΟΥΣ

Η ΕΠΙΜΟΝΗ ΜΑΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΣΤΑΣΗ μεταξύ «ενδογενών» και «εξωγενών» παραγόντων της επερχόμενης οικονομικής κρίσης δεν εκκινεί από φιλολογική αφετηρία, ούτε εμφορείται από τυπολατρικές εμμονές. Αποτελεί θεμελιώδη όρο της νοητικής κατηγορίας που είμαστε υποχρεωμένοι να κατασκευάσουμε (αν δεν υπάρχει ήδη) προκειμένου, σε πρώτο χρόνο, να αντιληφθούμε με όρους κριτικής της πολιτικής οικονομίας την καπιταλιστική κρίση του 2020 και την επιδημική κρίση που τεχνπέντως την πλαισιώνει. Μέχρι τότε, ας πάμε πίσω στο 2007.

Τότε, ο αμερικανο-λιβανέζος Nassim Nicholas Taleb κυκλοφόρησε το βιβλίο του «Ο μαύρος κύκνος: ο αντίκτυπος του εξαιρετικά απρόβλεπτου» που έμελλε να πουλήσει μερικά εκατομμύρια αντίτυπα παγκόσμια, κυρίως μέσα στην δεκαετία του 2010. Ο «Μαύρος Κύκνος» πλασαρίστηκε στην διεθνή αγορά ως «το βιβλίο που διείδε την οικονομική κρίση του 2008» και οι απόψεις που εξέφερε ήταν σαν την παρακάτω:

Το απροσδόκητο ανά πάσα στιγμή μπορεί να εισέλθει στην πραγματικότητα μας. Μάλιστα, όσο η (ψευδ)αίσθηση της ασφάλειάς μας φτάνει στο μέγιστο σημείο, τόσο ο κίνδυνος της ανατροπής κορυφώνεται! Κλασικό παράδειγμα είναι η γαλοπούλα που επί χίλιες περίπου ημέρες πίστευε πως οι εκπρόσωποι του ανθρώπινου είδους μεριμνούσαν για το συμφέρον της, προσφέροντάς της καθημερινά τροφή και ασφάλεια. Ωστόσο, το απόγευμα πριν από την Ημέρα των Ευχαριστιών, κάτι το Απροσδόκητο θα συμβεί στη γαλοπούλα, που θα την εξαναγκάσει σε αναθεώρηση όλων των προηγούμενων πεποιθήσεών της, αλλά θα είναι πολύ αργά. Το ίδιο χέρι που την έθρεφε όλες τις προηγούμενες χίλιες ημέρες είναι εκείνο που τελικά θα της στρίψει το λαρύγγι.¹¹

Σε αντίθεση με τις ελαφρές θεωρίες για μαζική αποβλάκωση, σαν αυτή του Taleb, οι οποίες έχουν επιστρατευθεί σωρηδόν το τελευταίο διάστημα για να δώσουν μια ερμηνεία του «οικονομικού αντίκτυπου της κρίσης της πανδημίας του κορωνοϊού»¹², μάλιστα πολύ πριν η επιδημική κρίση «ξεσπάσει» στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ, μια ανατομία της επερχόμενης οικονομικής

κρίσης του 2020 είχε σκιαγραφηθεί ήδη από τις αρχές του 2019, δίχως τότε να χρειάζεται μια επιδημική γρίπη για να δικαιολογήσει την ύπαρξή της. Για παράδειγμα, ο αμερικάνος οικονομολόγος Nouriel Roubini έγραφε τον Αύγουστο του 2019 επί του θέματος:

Υπάρχουν τρία είδη σοκ που θα μπορούσαν να πυροδοτήσουν μια παγκόσμια ύφεση μέχρι το 2020. Και τα τρία αντανακλούν πολιτικούς παράγοντες που επηρεάζουν τις διεθνείς σχέσεις, τα δύο εμπεριέχουν την Κίνα και οι ΗΠΑ βρίσκονται στο κέντρο καθενός εκ των τριών.

Το πρώτο πιθανό σοκ απορρέει από τον εμπορικό και νομισματικό πόλεμο μεταξύ Κίνας και Αμερικής, ο οποίος κλιμακώθηκε τον τελευταίο μήνα όταν η διακυβέρνηση του προέδρου των ΗΠΑ, Donald Trump, απείλησε με επιπρόσθετους δασμούς τις κινέζικες εξαγωγές και χαρακτήρισε επισήμως την Κίνα ως «νομισματικό χειριστή».¹³

Το δεύτερο αφορά στον ψυχρό πόλεμο που σιγοβράζει μεταξύ ΗΠΑ και Κίνας για την τεχνολογία. Με μια αντιπαλότητα που περικλείει κάθε γράμμα της «παγίδας του Θουκιδίδη», Κίνα και Αμερική ανταγωνίζονται για το ποια θα κυριαρχήσει στις βιομηχανίες του μέλλοντος: τεχνητή νοημοσύνη, ρομποτική, 5G, και ούτω καθεξής [...]

Το τρίτο μεγάλο ρίσκο αφορά στις προμήθειες πετρελαίου. Παρ' όλο που οι τιμές του πετρελαίου έχουν πέσει τις τελευταίες εβδομάδες, η νομισματική ύφεση που πυροδοτήθηκε από το εμπόριο και ο τεχνολογικός πόλεμος θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ύφεση την ενεργειακή ζήτηση και σε μείωση των τιμών, η συμπλοκή της Αμερικής με το Ιράν μπορούσε να έχει το αντίθετο αποτέλεσμα. Εάν αυτή η συμπλοκή κλιμακωθεί σε στρατιωτική σύρραξη οι παγκόσμιες τιμές πετρελαίου μπορεί να κορυφωθούν και να επιφέρουν ύφεση, όπως συνέβη κατά τη διάρκεια προηγούμενης πύρινης λαίλαπας το 1973, αλλά και το 1979 και το 1990.¹⁴

Οι φόβοι των οικονομολόγων ήταν ήδη γνωστοί σε όσους μπορούσαν να διακρίνουν την καπιταλιστική κρίση πίσω από τις δημαγωγικές κορώνες περί «ανάπτυξης». Για τους υπόλοιπους, τα κατασκευαστικά συνεργεία του Αλλόκοτου Φόβου δούλευαν νυχθημερόν. Διαβάστε επί παραδείγματι τι δήλωναν στον Τύπο οι εκπρόσωποι του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας τον Ιούνιο του 2019: «Μπαίνουμε σε μια ολοκαίνουρια φάση επιδημιών μεγάλης αντοχής και δεν είναι απλά ο Ebola», όπως μου είπε ο Dr. Michael Ryan, διοικητικός υπεύθυνος του προγράμματος για τις έκτατες συνθήκες στην υγεία. Δήλωσε ότι ο κόσμος «βλέπει μια αρκετά ανησυχητική σύγκλιση κινδύνων» τα οποία αυξάνουν την επικινδυνότητα των νόσων συμπεριλαμβανομένου του Ebola, της χολέρας και του κίτρινου πυρετού. Είπε ότι η κλιματική αλλαγή, οι αναδυόμενες νόσοι, η εκμετάλλευση του τροπικού δάσους, οι υψηλές κινητικότητας και οι μεγάλοι σε αριθμό πληθυσμοί, οι ανίσχυρες κυβερνήσεις και η διαπλοκή, ευθύνονται για εξάρσεις που είναι πολύ πιο πιθανό να συμβούν και αφού συμβούν να διογκωθούν. Ο Dr. Ryan δήλωσε ότι ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας κατέγραψε 160 περιστατικά νόσων παγκοσμίως, από τα οποία τα 9 ήταν έκτακτης ανάγκης βαθμού 3 (το υψηλότερο επίπεδο έκτακτης ανάγκης του προγράμματος WHO). «Δεν νομίζω ότι είχαμε ποτέ πριν μια κατάσταση όπου ανταποκρινόμασταν σε τόσες πολλές έκτακτες ανάγκες ταυτόχρονα. Αυτό αποτελεί έναν καινούριο μέσο όρο και δεν περιμένω τη μείωση της συχνότητας αυτών των καταστάσεων». Συνεπώς υποστήριξε ότι οι χώρες και οι διάφοροι φορείς πρέπει να «κατανοήσουν την ετοιμότητα [και] να είναι έτοιμοι γι' αυτές τις επιδημίες».

Η επικινδυνότητα μιας παγκόσμιας επιδημίας δεν έπαυσε ποτέ, όπως

ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΚΑΝΕΙΣ ΔΕΝ ΘΑ ΕΙΝΑΙ ΥΓΙΗΣ

ποτέ δεν έπαυσε και η επικινδυνότητα ξεσπάσματος μιας νέας καπιταλιστικής κρίσης. Οι «προφητείες» των ειδικών μπορεί να επαληθεύθηκαν και μάλιστα με χρονική ακρίβεια. Πέρα, όμως, από την διαφανόμενη στον ορίζοντα του 2019 ύφεση και των προβλεπόμενων συνεπειών της, δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητο το γεγονός ότι τα μέτρα στήριξης που εδώ και καιρό οι ειδικοί συμβούλευαν ότι έπρεπε να ληφθούν «στο ενδεχόμενο μιας νέας ύφεσης» ήταν ακριβώς αυτά τα οποία ελήφθησαν τελικά τον Μάρτη του 2020 από το σύνολο των πρωτοκλασσάτων καπιταλιστικών μπλοκ: αρνητικά επιτόκια δανεισμού, ποσοτική χαλάρωση, «λεφτά από το ελικόπτερο» και μέτρα προστασίας της εθνικής οικονομίας. Τέτοιες απόψεις εκφέρονταν συστηματικά από εκπροσώπους τόσο του ευρωπαϊκού¹⁵, όσο και του αμερικανικού¹⁶ χρηματοπιστωτικού συμπλέγματος. Χαρακτηριστικά, ο Ben Bernanke, επικεφαλής της αμερικανικής FED κατά την διάρκεια της καπιταλιστικής κρίσης του 2008, έγραφε σχετικά με τα δέοντα μέτρα νομισματικής πολιτικής που θα έπρεπε να υιοθετήσουν οι ΗΠΑ σε ενδεχόμενο κρίσης, αν και για λόγους «κομψότητας» πιθανολογούσε ότι δεν θα χρειαστούν στο άμεσο μέλλον:

Τα χρηματοδοτούμενα δημοσιονομικά προγράμματα, κοινώς γνωστά ως «χρήματα από το ελικόπτερο (helicopter drops), είναι απίθανο να χρειαστούν στις ΗΠΑ στο προσεχές μέλλον. Επιπρόσθετα, παρουσιάζουν μια σειρά από πρακτικούς ελέγχους υλοποίησης, συμπεριλαμβανομένου της ένταξης τους σε νομισματικό πλαίσιο λειτουργίας και της διασφάλισης κατάλληλης διακυβέρνησης καθώς και του συντονισμού μεταξύ νομοθετικής εξουσίας και κεντρικής τράπεζας. Παρ' όλα αυτά, υπό κάποιες ακραίες καταστάσεις -απότομη ανεπάρκεια στην συνολική ζήτηση, εξαντλημένη νομισματική πολιτική και απροθυμία της νομοθετικής εξουσίας να χρησιμοποιήσουν δημοσιονομικές πολιτικές προσανατολισμένες στο δημόσιο χρέος- προγράμματα τέτοιου είδους μπορεί να είναι η καλύτερη διαθέσιμη εναλλακτική. Θα ήταν βιαστικό να τα αποκλείσουμε.¹⁷

Ερχόμαστε τώρα στο σήμερα.

Με το ξέσπασμα της επιδημίας και την ανακοίνωση των αυστηρών μέτρων περιορισμού της κυκλοφορίας στα κράτη της Δύσης, η οποία έγινε σχεδόν ταυτόχρονα στο τρίτο δεκαήμερο του Μάρτη, η Federal Reserve και η ΕΚΤ ανακοίνωσαν κάποια γιγάντια χρηματικά πακέτα στήριξης της οικονομίας¹⁸, τα οποία όπως φαίνεται παραπάνω είχαν σχεδιαστεί πολύ καιρό πριν και περίμεναν την κατάλληλη ευκαιρία να βγουν στην επιφάνεια. Τόσο τα ιλλιγιώδη ποσά που εκταμίευσε η FED για την «στήριξη της αμερικανικής οικονομίας», όσο και η στρατηγική επιλογή του ECOFIN για παράκαμψη του Συμφώνου Σταθερότητας και Συνεργασίας δείχνουν ότι οι κυβερνήσεις ήταν προετοιμασμένες για την κατάσταση που πλησίαζε. Εκτός αν κάποιος πιστεύει ότι προτού καν κλείσει το λιαν εμπόριο και οι υπηρεσίες και πριν καν σχηματιστεί μια ασφαλής εικόνα για την εξάπλωση της γρίπης και των κινδύνων που εγκυμονεί, η παγκόσμια οικονομία είχε ήδη προλάβει να υποστεί μια ζημιά μεγαλύτερη κι από το Κραχ του '29. Πράγματι, η ταχύτητα με την οποία τα δυτικά κράτη και οι καπιταλιστικοί σχηματισμοί προχώρησαν στην εφαρμογή σκληρής νομισματικής πολιτικής, δείχνει μια όλως περίεργη «ετοιμότητα», σίγουρα άκρως αναντίστοιχη με τα πραγματολογικά δεδομένα της επιδημικής εξάπλωσης της ασθένειας. Η θεωρία περί «CoViD-19 - εξωγενής παράγοντας της κρίσης» είναι δημαγωγικής προέλευσης, άκρως αποπροσανατολιστική και απ' ό,τι φαίνεται στο άμεσο μέλλον θα ξεπηδήσουν κι άλλα αντίστοιχα φρούτα.

Διανύσαμε μεγάλη απόσταση για να φτάσουμε στο σημείο που ένας τεχνοκράτης ξεστόμισε το αισχρό «δεν πρέπει να συμπεριφερόμαστε ως υγιείς αλλά ως ασθενείς που έχουμε τον ιό και μπορεί να τον μεταφέρουμε». Η ατομική υγεία και η ποιότητα της ζωής μας εδώ και καιρό αποσυνδέεται από τις ιστορικές και κοινωνικές προκείμενες που την πλαισιώνουν και αναδύεται ως Η Ατομική Ευθύνη μας. Κανείς μας πλέον δεν είναι υγιής. Πλέον η κοινωνία χωρίζεται σε συμπτωματικούς και ασυμπτωματικούς. Μια νέα εκδοχή βιολογικής υπευθυνότητας αναδύεται. Η προστασία του Εαυτού από τους περιρρέοντες κινδύνους, που πλέον εμφανίζονται όλο και πιο κοντά σε ό,τι μέχρι πρότινος νοούνταν ως «ιδιωτικός χώρος», προστίθεται στις πολλαπλάσιαζόμενες ευθύνες των «υπεύθυνων πολιτών». Καλώς ήρθατε στις κοινωνίες της διακινδύνευσης!

Εδώ η «υγεία» αποσωματικοποιείται από τα σώματα-φορείς της και γίνεται κοινωνικό μέγεθος και κατ' επέκταση πεδίο κρατικής παρέμβασης. Εδώ η σωματική υγεία, νοούμενη υπό στενή έννοια ως η αναγκαία βιολογική αναπαραγωγή του σώματος, εμφανίζεται ως το υπέρτατο αγαθό σε μια κοινωνία που κατά τα λοιπά κανείς δεν είναι υγιής. Η παλιά, «λαϊκή» αγορά αντίληψη ότι «οι άνθρωποι είναι σκληρά τομάρια» αντικαθίσταται σταδιακά από την σύγχρονη άποψη ότι «οι άνθρωποι είναι ευάλωτοι»: σε παθογόνους παράγοντες, σε λοιμώξεις, σε περιβαλλοντικές συνθήκες κ.ά. Παράλληλα λειτουργεί ως γενική κατευθυντήρια γραμμή των επιλογών τους και των τηρούμενων στάσεων ζωής. Κάπως έτσι εμφανίζονται «κίνδυνοι» εκεί που μέχρι πρότινος έχασκαν κανονικότητες. Κάπως έτσι η γενική λειτουργία της ιατρικής επιστήμης μετατοπίζεται από το πεδίο της «θεραπείας» σε εκείνο της «πρόληψης» και ανοίγεται ο απαραίτητος χώρος για την εμφιλοχώρηση της «ατομικής ευθύνης», ως του αναγκαίου ρυθμιστικού παράγοντα του «ατομικού κεφαλαίου υγείας». Αυτή η μετατόπιση έχει δύο διαστάσεις. Στην ιδεολογική της διάσταση μπορεί να περιληφθούν όλες αυτές τις δέουσες συμπεριφορές και πρακτικές που πλαισιώνουν τον ιδεότυπο του «υπεύθυνου φορέα του κεφαλαίου υγείας»: σωστός μεταβολισμός, αποφυγή των καταχρήσεων, επαύξηση των βιολογικών παραμέτρων του σώματος κ.ο.κ. Στην υλική της διάσταση συνεπάγεται την σταδιακή υποτίμηση της εργατικής δύναμης.

Φορέας της εργατικής δύναμης είναι το σώμα, το εργατικό σώμα. Στην ελεύθερη αγορά της εργασίας, τα αφεντικά δεν αγοράζουν την εργασία των εργατών/τριών, αλλά την δυνατότά τους για εργασία, ένα ειδικό εμπόρευμα που λέγεται «εργατική δύναμη» και αντιστοιχεί στο σύνολο των φυσικών και πνευματικών ικανοτήτων που υπάρχουν στο «εργατικό σώμα». «Πουλώντας» την εργατική του δύναμη στο κεφάλαιο, το «εργατικό σώμα», δηλαδή οι εργάτες/τριες λαμβάνουν ένα αντίτιμο που εϊθισται να ονομάζεται μισθός. Καταναλώνοντας αυτό το αντίτιμο καλούνται να συντηρήσουν το «εργατικό σώμα» τους με τρόπο τέτοιο ώστε να μπορούν να πάνε την επόμενη μέρα στην δουλειά, υγιείς και ευδιάθετοι. Η αναπαραγωγή των εργατών/τριών, η υγεία δηλαδή του σώματός τους συναρτάται με το αντίτιμο που λαμβάνουν από την εργασία τους. Για να το πούμε αλλιώς, τα αφεντικά είναι υπεύθυνα εάν και κατά πόσο θα είμαστε «υγιείς και ευδιάθετοι» την επόμενη μέρα στην δουλειά.

Όπως καταλαβαίνετε, στο νέο υγιεινιστικό παράδειγμα η ευθύνη αυτή αίρεται από τις πλάτες των αφεντικών (μαζί της αίρεται και ένα κομμάτι του μισθού μας – ακούγεται παράξενο αλλά ισχύει) και φορτώνεται στις πλάτες των εργατών/τριών. Και το χειρότερο είναι ότι ένα σημαντικό τμήμα της σύγχρονης εργατικής τάξης δεν το αντιλαμβάνεται ως βάρος αλλά ως «δυνατότητα». Δυνατότητα για «αυτοβελτίωση», για «αυτοσυνείδηση», για «ευεξία», για «έλεγχο του εαυτού», για «καλή φυσική κατάσταση» και άλλα τέτοια positive. Πλήι σε αυτές τις «δυνατότητες», όμως, φυτρώνουν και μια θυμωσιά φόβου, με την αντικαπιταλιστική υστερία που πλέον πρόσφατο και χαρακτηριστικό. Κι είναι αυτοί οι φόβοι που εδώ και καιρό έχουν προηϊείνει το έδαφος σε τέτοιο βαθμό ώστε να ακολουθούνται σήμερα, μέχρι κεραίας, κρατικές προσταγές που μέχρι πρότινος θα ακούγονταν ούφο. Οι υγιεινιστικές νόρμες δεν καθορίζουν τις ατομικές συμπεριφορές. Καθορίζουν τις κοινωνικές σχέσεις.

ΠΤΩΜΑΤΑ ΣΤΟΥΣ ΚΑΤΑΠΕΛΤΕΣ

Υπάρχει μια «ωραία» ιστορία από τον μακρινό 14ο αιώνα, που κατά έναν περίεργο τρόπο έχει γίνει επίκαιρη. Μια γιγάντια επιδημία πανούκλας, τότε, είχε εξαπλωθεί αρχικά σε περιοχές της κεντρικής και ανατολικής Ασίας και κατόπιν στην Ευρώπη, θερίζοντας εκατομμύρια ανθρώπους. Το έτος 1347, κατά την διάρκεια πολιορκίας της Κάφα, μιας πόλης-φρούριου της χερσονήσου της Κριμαίας, οι Μογγόλοι πολιορκητές της, οι οποίοι υπέφεραν άσχημα από την μάστιγα της επιδημικής νόσου, φόρτωναν τα πτώματα των νεκρών συμπολεμιστών τους σε καταπέλτες και τα εκσφενδόνιζαν μέσα στα τείχη της πολιορκούμενης πόλης. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι αυτή η πανούργα ιδέα των Μογγόλων πολιορκητών ήταν η πρώτη θεωρητική και τεχνική σύλληψη της διαδεδομένης πια σήμερα θεωρίας περί «υγειονομικής βόμβας».

Δεν είναι, όμως, μόνο γι' αυτό που η «ωραία» αυτή ιστορία γίνεται σήμερα ξανά επίκαιρη. Τα μοιυμένα πτώματα των πανουκλιασμένων Μογγόλων που έπεφταν εξ ουρανού μες στην πολιορκούμενη Κάφα δεν στόχευαν μόνο να μολύνουν. Στόχευαν επίσης να παραλύσουν, διανοητικά και συναισθηματικά, τους πολιορκούμενους, οι οποίοι βρίσκονταν εκ των πραγμάτων σε μειονεκτική θέση. Από την μεριά των Μογγόλων πολιορκητών, βέβαια, η πανούργα ιδέα του στρατηγού τους να αντικαταστήσει τους βράχους με μοιυμένα πτώματα πολιορκητών ήταν μια φοβερή καινοτομία από κάθε άποψη. Ο καταπέλτης έπρεπε να αλλάξει χρήση και χειρισμό, νέες τεχνικές εξακοντισμού έπρεπε να εφευρευθούν, οι παλιό χειριστές έπρεπε να επιμορφωθούν στην «πρωματική βαλλιστική» κ.ο.κ. Εν τω μεταξύ, η στρατιωτική καινοτομία είχε και εσωτερική λειτουργία: η πανούκλα έγινε περισσότερο οικεία για τον στρατό των Μογγόλων. Ο θάνατος γινόταν παραγωγικός. Οι νεκροί στρατιώτες ήταν πλέον χρήσιμοι και μετά θάνατον, το όραμα κάθε σύγχρονου πατριώτη έπαιρνε για πρώτη φορά σάρκα και οστά, έστω και με αυτόν τον παράδοξο τρόπο.

Γιατί, όμως, μας φαίνεται επίκαιρη αυτή η ιστορία σήμερα; Σήμερα, λαμβάνει χώρα μια διαφορετικού είδους πολιορκία. Οι ατομικές και οι συλλογικές συνειδήσεις της εργατικής τάξης «πολιορκούνται» από τα κέντρα της καπιταλιστικής δημαγωγίας περί «πανδημίας του κορονοϊού». Η διανοητική νηφαλιότητα, η συναισθηματική ψυχραιμία και ο ορθολογισμός είναι η πολιορκούμενη από το κεφάλαιο και την δημαγωγία «πόλη-φρούριο» που καλούμαστε να υπερασπιστούμε. Το πληροφοριακό carpet bombing, ο ανελέητος βομβαρδισμός των υπηκόων με τις στατιστικές του θανάτου, η συναισθηματική ισοπέδωση με τις αμείλικτες αριθμητικές των νεκρών, οι ακατανόητοι αριθμοί των νοσούντων, των νοσηλευόμενων, των «διασωληνωμένων» είναι τα σύγχρονα πτώματα που εκσφενδονίζονται ασταμάτητα από τους καταπέλτες των αφεντικών.

Η βαλλιστική των «κρουσμάτων» πρέπει να είναι αδιάλληπτη. Πρέπει ούτε μια μέρα να μην περνάει χωρίς θανατικό. Οι συνειδήσεις πρέπει να διαλυθούν από την ακατάσχετη παρέλαση αριθμών. Αριθμών κρουσμάτων, νοσούντων, νεκρών, σάκων για πτώματα, φερέτρων κ.ο.κ., οι οποίοι είναι ακατανόητοι και μαγεμένοι. Οι «νεκροί από κορονοϊό», που είναι νεκροί και αυτοί, 100% νεκροί, όπως όλοι οι νεκροί, είναι το πιο ισχυρό όπλο για την πολιορκία μιας συνείδησης που μάλλον έχει ηθμονήσει ότι η ζωή δεν είναι αιώνια, ότι αυτό εδώ δεν θα είναι για πάντα. Όμως οι «νεκροί από κορονοϊό» γίνονται ξανά χρήσιμοι για το κεφάλαιο, όσο άχρηστοι μπορεί να ήταν εν ζωή. Μέσα στα οχυρωμένα σαλόνια της μικροαστικής τάξης, μέσα στις φρουρούμενες συνειδήσεις του προλεταριάτου συμβαίνει ένας ανελέητος πόλεμος εδώ και μερικές εβδομάδες.

III. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΕΛΟΣ: ΚΛΕΙΣΤΑ ΣΥΝΟΡΑ, ΕΘΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΕΙΣ

ΩΣ ΤΟ 2008 Η ΚΥΡΙΑΡΧΗ ΤΑΣΗ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΗΤΑΝ Ο ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ. Η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση του 2008, όμως, άφησε κληρονομιά την έμπρακτη αμφισβήτηση των μορφών νεοφιλελεύθερης διαχείρισης. Το δόγμα της «αυτορρύθμισης της ελεύθερης αγοράς» άρχισε να περιορίζεται σταδιακά μπροστά στην ανάγκη για κρατική προστασία νευραλγικών τομέων της οικονομίας. Μια ορισμένη τάση πολιτικής διαχείρισης άρχισε να εμφανίζεται όλο και πιο εμφαντικά έκτοτε, προερχόμενη τόσο από τα δεξιά όσο και από τα αριστερά του πολιτικού φάσματος. Ο λόγος περί «εθνικής οικονομίας», η οποία όλα τα προηγούμενα χρόνια πεταγόταν μπροστά μας μέσα από διάφορες πόρτες: μέσω των εθνικών σχεδίων παραγωγικής ανασυγκρότησης, του «επενδυστικού δημόσιου χρέους», των κρυγμένων ή/και ακήρυκτων εμπορικών πολέμων, των πολιτικών τάσεων του σύγχρονου «λαϊκισμού», που τόσο πολύ απασχολεί τους επιστήμονες κ.ά. Βασικός μοχλός για την εμφάνιση της εσωστρεφούς αυτής καπιταλιστικής τάσης ήταν οι κρίσεις δημοσίου χρέους σε μια σειρά πρωτοκλασάτων καπιταλιστικών κρατών ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990. Εκεί ήταν που εμφανίστηκε μπροστά μας το αντι-νεοφιλελεύθερο κράτος προκειμένου να «προστατεύσει» την εθνική οικονομία και να «σώσει» τις τράπεζες, κρατικοποιώντας τα ιδιωτικά χρέη τους. Έκτοτε, μπορεί να πει κανείς, το κράτος-σωτήρας εμφανίζεται όλο και πιο συχνά στο προσκήνιο της ιστορίας.

Για να είμαστε ακριβείς, πάντως, αυτό που υποχωρεί δεν είναι συνολικά ο «νεοφιλελευθερισμός», αλλά ένα ορισμένο σκέλος του που άπτεται των κρατικών δαπανών και της παρεμβατικής οικονομίας. Αντίθετα, θεμελιώδη νεοφιλελεύθερα ιδεολογήματα και στρατηγήματα επιβιώνουν και δυναμώνουν μέσα από συνθήκες σαν τις σημερινές. Αυτός ο «νεοκρατισμός» που αναδύεται, λοιπόν, είναι σημειακά παρεμβατικός στην οικονομία και σε καμία περίπτωση δεν ευαγγελίζεται την συνολική αντικατάσταση του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού από κάποιο νέο μόρφωμα, όπως διάφοροι μπορεί να βαυκαλίζονται¹⁹. Για κάποιους άλλους δε, που διαβλέπουν ότι «το μείγμα φόβου και διαλλακτικότητας που εκπέμπουν τα κέντρα επιρροής -όπως ο Κίσιγκερ και οι F.T.- ανοίγει παράθυρο ευκαιρίας και για τις προσδευτικές δυνάμεις»²⁰, αρκεί να τους θυμίσουμε ότι ο Χένρι Κίσιγκερ βρίσκεται στην τρυφερή ηλικία των 96 ετών, οι δε Financial Times είναι παλιό μαγαζί για να το γυρίσουν στον νεοκεϋνσιανισμό.

Η μέχρι στιγμής σύντομη ιστορία της «επιδημικής γρίπης» που πλαισιώνει συσκοτιστικά την έναρξη της παρούσας καπιταλιστικής κρίσης δείχνει ότι η ορισμένη αυτή τάση νεοφιλελεύθερης υποχώρησης και νεοκρατισμού θα κορυφωθεί το επόμενο διάστημα, φτάνοντας σε ένα σημείο καμψής. Δέκα χρόνια μετά την διάσωση του παγκόσμιου χρηματοπιστωτισμού μέσω της κρατικοποίησης των ιδιωτικών χρεών και της μετακύλισης του βάρους αυτού στις πλάτες της παγκόσμιας εργατικής τάξης υπό την μορφή του περιφήμου «δημόσιου χρέους», τα καπιταλιστικά έθνη-κράτη σχεδιάζουν μια παρόμοια γιγάντια επιχείρηση. Καθώς οι εταιρικές πτωχεύσεις και τα «λουκέτα στην αγορά» θα πυκνώνουν, θα είναι το κράτος-προστάτης που θα ορίζει ποιοι κλάδοι πρέπει να διασωθούν και ποιοι όχι. Φαίνεται, ακόμα, ότι στα χρόνια που ακολουθούν η μορφή έθνος-κράτος, είτε μέσω της πολιτικής είτε μέσω της οικονομικής της διάστασης, θα επιχειρήσει να ηγεμονεύσει ξανά στο δημόσιο προσκήνιο, εθνοποιώντας με κάθε δυνατό τρόπο τις εργατικές συνειδήσεις των προλεταρίων. Η «συστράτευση» ενάντια στον αόρατο εχθρό είναι μόνο η αρχή πριν από τις ποικίλες «συστρατεύσεις» στις οποίες θα κληθούμε να συνταχθούμε. Προς αυτή την κατεύθυνση τείνουν μια σειρά από τις μέχρι τώρα νευραλγικές κινήσεις των πρωτοκλασάτων οικονομικών ενόψει αντιμετώπισης των δήθεν «συνεπειών της πανδημίας».

Στις μητροπόλεις του παγκόσμιου χρηματοπιστωτισμού, η συζήτηση διεξάγεται ανοιχτά: πρέπει οι κυβερνήσεις να ασκήσουν σκληρή νομισματική

πολιτική, λένε. Δηλαδή να χάσουν φράγκα στις αγορές, δηλαδή να εξαγοράσουν τα εταιρικά χρέη των επιχειρήσεων που έχουν μη βιώσιμες ζημιές. Και οι κυβερνήσεις συντάσσονται με σειρά πίσω από αυτά σχέδια: η FED σκοπεύει να αγοράσει όλο το πετρέλαιο των ζημιολόγων αμερικάνων πετρελαιοπαραγωγών, παρότι δεν έχει που να το αποθηκεύσει, η Deutsche Bank δεν έχει παύσει να δηλώνει την στήριξη της στους νευραλγικούς τομείς της γερμανικής βιομηχανίας κ.ο.κ. Ο τρόπος για να γίνει αυτό θα είναι η έκδοση εταιρικών ομολόγων (δηλαδή δανείων) με εγγύηση του εκάστοτε Δημοσίου, προκειμένου να χορηγηθεί ρευστότητα στους «πληττόμενους» καπιταλιστικούς κλάδους. Οι εγγυήσεις αυτές θα πιστωθούν ως «δημοσιονομικό έλλειμμα» στους κρατικούς προϋπολογισμούς. Το «δημοσιονομικό έλλειμμα» θα γίνει κρατική πολιτική ενάντια στην εργασία: μικρότεροι μισθοί, μικρότερες συντάξεις, λιγότερα νοσοκομεία κ.ο.κ. Τότε θα απαιτηθούν νέες «θυσίες». Εκεί κολλάει η «συστράτευση» που λέγαμε παραπάνω.

Υπ' αυτήν την έννοια, οι πρόσφατες ρυθμίσεις απαγόρευσης εξαγωγής τροφίμων από δυνάμεις του ευρασιατικού μπλοκ²¹ αλλά και η γενικότερη συζήτηση περί σπάνης ειδών πρώτης ανάγκης σε κράτη της ΕΕ, αποκτά ένα επιπλέον νόημα. Οι μάσκες που παράγονται σε βιομηχανίες της Γαλλίας και της Γερμανίας²² δεν φτάνουν για τις ανάγκες της ιταλικής οικονομίας, οι αγροτοκαλλιέργειες της Αγγλίας έχουν εποχιακή ανάγκη από 300.000 εργατικά χέρια, τα οποία όμως δεν μπορούν να περάσουν την θάλασσα της Μάγχης με τα σύνορα κλειστά²³. Αυτά, όμως, ήταν και πριν-τον-ιό γνωστά. Η δημαγωγία έρχεται να τα εμφανίσει ως δήθεν συνέπειες της γρίπης, ενώ είναι η αναδιάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας που υποδεικνύει αυτές τις αλλαγές εδώ και χρόνια. Η σχετική «αποκαλυπτική» ειδησεογραφία των τελευταίων ημερών για σοβαρές ελλείψεις στην παγκόσμια εφοδιαστική αλυσίδα, από τα φάρμακα μέχρι τα τρόφιμα²⁴, μολονότι μπορεί να έχει μια υπαρκτή διάσταση, πρωτίστως όμως αποσκοπεί στην προπαγάνδη των σχεδίων για «εθνική» και «ευρωπαϊκή» οικονομία²⁵. Οι «εθνικές οικονομίες» ορθώνουν εμπόδια στο δόγμα του «laissez passer» και τα σύνορα ορίζουν τα σκοτεινά όρια του νέου πατριωτισμού με διττή, πλέον, λειτουργία: πολιτική αλλά και οικονομική.

Μέσα στο αισθητά διαφοροποιημένο διεθνές περιβάλλον έτσι όπως προμηνύεται μετά την «λήξη» της παγκόσμιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης, οι νέες μορφές (δια)κρατικής ισχύος που θα αναπτυχθούν φαίνεται ότι θα έχουν ορισμένα πολιτικά-οικονομικά χαρακτηριστικά, τα οποία δεν γεννήθηκαν εν μέσω της παρούσας κρίσης, αλλά αντιθέτως βρισκόταν σε μια διαδικασία διαφορικής διαμόρφωσης εδώ και αρκετό καιρό: εσωστρέφεια, προστατευτισμός, κρατικοποιήσεις. Στον απόηχο των πανηγυρισμών της παγκοσμιοποίησης, η μορφή «κράτος» επιστρέφει πιο δυναμική, με αναβαθμισμένες αρμοδιότητες και ένα νέο ρόλο στην «οχύρωση» και προστασία της οικονομίας. Ένα ενδεικτικό άρθρο στους Financial Times έλεγε πριν μερικές ημέρες:

Ο υπουργός οικονομίας της Γερμανίας, Peter Altmaier, εξέπεμψε μια προειδοποίηση αυτή τη βδομάδα για τους ξένους επενδυτές που επιδιώκουν να εκμεταλλευτούν την επιδείνωση της κρίσης του κορονοϊού για να αποκτήσουν γρηγορότερα τις στρατηγικές σημασίας εταιρίες της Γερμανίας. «Αυτό που λέω σε όλους αυτούς, στα hedge funds και αλλού που ανυπομονούν να εξαγοράσουν φθηνά την μία ή την άλλη [γερμανικές εταιρίες], μην έχετε καμία αμφιβολία, είμαστε αποφασισμένοι να στηρίξουμε τις εταιρίες μας». Η Ursula von der Leyen, πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, εξέπεμψε ένα παρόμοιο μήνυμα στην ομιλία της με απεύθυνση στα ευρωπαϊκά κράτη-μέλη την Τετάρτη. «Θα πρέπει να χρησιμοποιήσετε όλες τις εναλλακτικές ώστε να προστατέψετε τις ευρωπαϊκές εταιρίες νευραλγικής σημασίας από ξένες εξαγορές ή ξένη επιρροή που θα μπορούσαν να υπονομεύσουν την ασφάλεια και την δημόσια τάξη μας» δήλωσε σε ένα βίντεο μέσω twitter. Η πανδημία

του κορονοϊού που έχει επιφέρει σχεδόν ακινησία στην οικονομική δραστηριότητα σε αρκετά μέρη της Ε.Ε., ωθεί τις κυβερνήσεις σε δράσεις άνευ προηγουμένου. Και καθώς εξαπλώνεται, πυροδοτεί έναν καινούριο τόνο οικονομικού εθνικισμού, με τις χώρες να αφυπνίζονται με την συνειδητοποίηση ότι ο ιός και οι συνέπειές του θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο κάποιες από τις πιο πολύτιμες εταιρίες τους.²⁶

Στους κύκλους των αφεντικών ήταν γνωστό ήδη από τον Γενάρη του 2020 ότι το καθολικό και επί δύο μήνες lockdown της κινεζικής βιομηχανικής παραγωγής θα «χτυπούσε» στην Ευρώπη περίπου τον Μάρτιο, όταν θα τελείωναν τα εμπορεύματα στις αποθήκες της Δύσης και θα περιοριζόταν ο just-in-time ανεφοδιασμός της παραγωγικής αλυσίδας²⁷. Πλην όμως η δυτική δημαγωγία επέλεξε να παρουσιάσει στο ευρύ κοινό την σχετική έλλειψη όχι στον σωστό, πραγματικό χρόνο και σε συνάρτηση με τα πραγματικά ζητήματα μιας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, αλλά όλο και πιο εμφαντικά ενόσω το κύμα της τρομοϋστερίας στις δυτικές μητροπόλεις βρισκόταν στην κορύφωσή του. Υπ' αυτή την έννοια είναι που προκαλούν ερωτηματικά οι δύο όψεις της παρούσας κρίσης. Πρώτον ότι η γεωγραφική εξάπλωση της επιδημίας ταυτίζεται με τα εθνικά όρια των αντιπάλων του παγκόσμιου οικονομικού πολέμου (Κίνα, Ιαπωνία, Ινδία, Ιράν, ΕΕ, ΗΠΑ), αφήνοντας στο απυρόβλητο ολόκληρες γεωγραφικές περιοχές του πλανήτη που παρουσιάζουν ήσσονος σημασίας ενδιαφέρον (Λατινική Αμερική, Αφρική, Ωκεανία κλπ) από την άποψη του εξαγωγικού εμπορίου. Δεύτερον, ο χρόνος ξεσπάσματος της επιδημίας στην Ευρώπη (Μάρτης 2020) ακολούθησε κατά πόδας τον αναμενόμενο χρόνο που το lockdown της κινεζικής βιομηχανίας θα «χτυπούσε» την οικονομία της ΕΕ, φέρνοντας την παγκόσμια εφοδιαστική αλυσίδα ενώπιον μιας αναμενόμενης κρίσης.

Σε μια διαφορετική προοπτική του ζητήματος, τα θηριώδη πακέτα διάσωσης που έχουν εκταμιεύσει οι δυτικές κυβερνήσεις για να αντιμετωπίσουν τα χρέη του ιδιωτικού τομέα -και ιδιαίτερα των καπιταλιστικών κλάδων που κατέχουν «νευραλγική θέση» στην εκάστοτε εθνική οικονομία- έχουν μια διττή διάσταση: στενά οικονομική και γεωπολιτική. Την στιγμή που οι αυτοκινητοβιομηχανίες με πρόσχημα την επιδημία προχωρούν σε ένα γενικό και επ' αόριστον lockout της ευρωπαϊκής παραγωγής²⁸, ο γερμανικός βιομηχανικός κολοσός της Volkswagen διασώζεται από την κρίση μέσω της έκδοσης ενός τιτάνιου εταιρικού ομολόγου ύψους 20 δις. ευρώ, το οποίο εκδίδεται με εγγύηση της ΕΚΤ και του γερμανικού Δημοσίου²⁹. Ταυτόχρονα, οι απέλπιδες προσπάθειες του αμερικανικού χρηματοπιστωτισμού να διασώσει ό,τι προλαβαίνει μέσω της εξαγοράς εταιρικών χρεών από την FED, τόσο στην αυτοκινητοβιομηχανία³⁰ και στις αεροπορικές³¹ όσο και στην παρρηκμασμένη πετρελαιοβιομηχανία, δείχνει το βάθος αλλά και το βεληνικές της παρούσας κρίσης.

Μέσα σε αυτό το ζοφερό παγκόσμιο σκηνικό που επί τροχάδην επιχειρήσαμε να σκιαγραφήσουμε μέχρι στιγμής, κάποιες παλιές βεβαιότητες περί Παγκοσμιοποίησης ή αλλιώς περί του πρωτείου της Οικονομίας έναντι της Πολιτικής ή αλλιώς περί του Εμπορίου που αντικαθιστά τον Πόλεμο έχουν αρχίσει να αίρονται με ταχύτητα φωτός. Αξίζει να θυμηθούμε εδώ τον Παναγιώτη Κονδύλη που έγραφε πριν 22 χρόνια στο βιβλίο του «Από τον 20ο στον 21ο αιώνα: τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000³²»:

Η βιομηχανικά ανεπτυγμένη Δύση συνεχίζει να βλέπει την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης από την άτρομη και παραπλανητική σκοπιά του τμήματος εκείνου του πλανήτη, το οποίο ακόμα κατέχει πάνω από τα τρία τέταρτα του παγκόσμιου πλούτου και της παγκόσμιας ενέργειας. Και πρέπει να προσθέσουμε ότι καθοριστική εδώ είναι η αμερικανική θεώρηση των πραγμάτων, η οποία βέβαια, παρά τις ιδεολογικές ομολογίες πίστωσης προς την αυτοματική της οικονομίας, στηρίζεται πρωταρχικά στο σημερινό στρατιωτικό και διπλωματικό προβάδισμα των

Ηνωμένων Πολιτειών. Όποιος υπερέχει (προς το παρόν) τόσο πολύ, έχει την φυσική τάση να βλέπει την παγκοσμιοποίηση πρώτα-πρώτα ως διεύρυνση του δικού του πεδίου δράσεως και δεν μπορεί ή δεν θέλει να βάλει με τον νου του τις μακροπρόθεσμες συνέπειες της αναστροφής του ρεύματος. Ωστόσο μέσα στην αυτοπεποίθηση της Δύσης έχει ήδη εμφιλοχωρήσει η πρώτη αμφιβολία, αλλά και το πρώτο ρίγος, προ παντός στην Ευρώπη, όπου συνειδητοποιείται όλο και εντονότερα ότι η βαθύτερη αιτία της μόνιμης κρίσης είναι η ένταση του παγκόσμιου ανταγωνισμού και η συνεχής πτώση του ειδικού ευρωπαϊκού βάρους μέσα στην παγκόσμια οικονομία. Οι αμφιβολίες και τα ρίγη θα επιταθούν κάτω από την πίεση εισαγόμενων και ενδογενών δημογραφικών και οικολογικών παραγόντων. Τότε τα σύνορα, τα οποία έχει γκρεμίσει στο μεταξύ η παγκοσμιοποίηση, θα εγερθούν και πάλι εξαιτίας της όξυνσης των αγώνων κατανομής, μολοντί δεν γνωρίζουμε επακριβώς ποιος και που θα τα χαράξει αυτή την φορά.

Μπορεί να μην κατανομάζεται εδώ ποιο κράτος είναι αυτό που θα χαράξει τα «νέα σύνορα» της μετα-παγκοσμιοποίησης εποχής, όμως ο Κονδύλης ορθά υποψιάζεται την Κίνα. Μια μακρά και σύνθετη ιστορική διαδικασία γεωπολιτικής ανακατάταξης που λαμβάνει χώρα εδώ και μερικά χρόνια, όλο και πιο επιτακτικά τα δέκα τελευταία με την όξυνση του πολεμικού πεδίου στην Νοτιοανατολική Ασία και την Μέση Ανατολή, φαίνεται ότι με αφορμή το ξέσπασμα της παρούσας «επιδημίας» αποκρυσταλλώνεται σε μian ορισμένη μορφή, ενδεχομένως ακόμα προσωρινής. Είναι η εκκωφαντική απόσυρση του αμερικανικού παράγοντα, συμβολικά και υλικά, από το παγκόσμιο πεδίο της πολιτικής κυριαρχίας και η σταδιακή αντικατάστασή του από τους πιο ρωμαλέους εκπροσώπους του ευρασιατικού μπλοκ, την Ρωσία και πρώτιστα την Κίνα. Η σχετική ομολογία από έναν έμμισθο υποστηρικτή του ευρωατλαντικού συμφώνου είναι ανατριχιαστική:

Αυτό που ζούμε επίσης είναι το τέλος της αμερικανικής ηγεμονίας στο πεδίο της ήπιας δύναμης. Η συμπεριφορά του προέδρου Τραμπ, ο τρόπος που αγνοεί εταίρους και συμμάχους είναι εντυπωσιακός. Μέχρι πριν από μερικά χρόνια ήταν σχεδόν βέβαιο ότι σε μια τέτοια κρίση οι Αμερικανοί θα ηγούντο, θα συνεργάζονταν και θα έστελναν βοήθεια. Τώρα οι ΗΠΑ μοιάζουν με τριτοκοσμική χώρα στο εσωτερικό τους και με εγωιστική υπερδύναμη που νοιάζεται μόνο για τον εαυτό της στις εξωτερικές της σχέσεις. Κανένα μήνυμα δεν είναι πιο ισχυρό σε αυτή την κατεύθυνση από τα κινεζικά αεροσκάφη που μετέφεραν βοήθεια στην Ιταλία και στην Ελλάδα.³³

Από την πρώτη στιγμή του ξεσπάσματος της επιδημικής γρίπης στην Ευρώπη, κατέστη σαφές ότι το βασικό εξαγωγίμο προϊόν του κινεζικού κρατικού καπιταλισμού δεν είναι μόνο το ιατρικό υλικό που σωρηδόν καταφτάνει στα αεροδρόμια των ευρωπαϊκών μητροπόλεων, αλλά και η τεχνική (που στον πυρήνα της είναι πολιτική) γνώση και ικανότητα του κινεζικού παραδείγματος αντιμετώπισης της κρίσης. Η soft power εξωτερική πολιτική του κινεζικού κράτους μέσω της αποστολής «ανθρωπιστικής βοήθειας και τεχνολογίας» στις «πληττόμενες» ευρωπαϊκές μητροπόλεις, στην Αφρική και σε χώρες της Ασίας³⁴ σκιαγραφεί μια σημαντική μετατόπιση στην παγκόσμια διπλωματική διεκκυστική διαδικασία. Η σχετική ανησυχία ευρωπαίων παραγόντων³⁵ και δημοσιογράφων³⁶ για τον «διπλωματικό δούρειο ίππο» της κινεζικής και ρωσικής βοήθειας και την «παγκόσμια μάχη αφηγημάτων» απλά επιβεβαιώνει μια παγιωμένη συνθήκη παρουσίας των μέχρι πρότινος «αναθε-

ωρητικών δυνάμεων» στα εσωτερικά ευρωπαϊκά ζητήματα που δεν χρήζει ανάσχεσης, αλλά πλέον μόνο διαχείρισης. Η γεωπολιτική της μετα-CoViD-19 εποχής δεν θα ξεφύγει των τεκτονικών αλλαγών που συμβαίνουν.

IV. Η ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ

ΑΡΚΟΥΝ ΜΕΡΙΚΟΙ ΜΗΝΕΣ με πτωτικά ποσοστά κερδοφορίας του Κεφαλαίου και μια σχετική «ανησυχία» στις αγορές για να ξεσπάσει μια κρίση. Η κρίση δεν είναι (ποτέ δεν ήταν) ούτε η «ανησυχία» στις αγορές, ούτε οι δείκτες των χρηματιστηρίων που γκρεμοτσακίζονται. Η κρίση είναι η πρόσκαιρη(;) αδυναμία του κεφαλαίου να αναπαράγει την κοινωνική σχέση της. Μηροστά σε αυτή την «πρόσκαιρη αδυναμία» το κεφάλαιο είναι αναγκασμένο να ξεπεράσει τα εμπόδια που μπαίνουν μπροστά του, μόνο αν ξεπεράσει τον εαυτό του. Πώς το έλεγε αυτό ο πρώτος διδάξας: το αληθινό όριο της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι το ίδιο το κεφάλαιο.³⁷

Όπως φαίνεται μέχρι στιγμής, για την ιστορία της καπιταλιστικής εξέλιξης η τρέχουσα «επιδημία», ασυνάρτητα με τον βαθμό επικινδυνότητάς της (θεωρούμε ότι δεν είναι ιδιαίτερα «φονική», αλλά προβάλλεται ως τέτοια) και εξαιτίας του πρωτοφανούς σοκ που έχει προκαλέσει στις κοινωνίες είναι εξαιρετικά χρήσιμη ώστε να δοθεί αυτή η απαραίτητη «ώθηση» στις νέες μορφές αξιοποίησης του κεφαλαίου και της εργασίας. Μέσα στο περιβάλλον της 4ης βιομηχανικής επανάστασης ήταν από πριν σαφές ότι τα τεχνολογικά προωθημένα κομμάτια του κεφαλαίου, τα οποία ηγούνται αυτή την στιγμή την παγκόσμια εκστρατεία «αντιμετώπισης της φονικής πανδημίας», θα ηγεμονεύσουν στην αρένα της ταξικής κυριαρχίας. Από την υπέρπουσα μάχη για το εμβόλιο κατά του SARS-CoV-238 μέχρι την αναβάθμιση των συστημάτων γεωτεχνολογίας και επιτήρησης³⁹, τα όρια αξιοποίησης του κεφαλαίου, που έλεγε ο Μαρξ παραπάνω, διευρύνονται δραματικά.

Στο πεδίο του ταξικού ανταγωνισμού τώρα, με το ξέσπασμα της επιδημικής γρίπης, για σημαντικά τμήματα της παγκόσμιας εργατικής τάξης ξημέρωσε μια «καινούργια μέρα». Τα ποσοστά της ανεργίας παγκόσμια έχουν εκτιναχθεί σε δυσθεώρητα ύψη. Μόνο στις ΗΠΑ, οι εκτιμήσεις κάνουν λόγο για 6,6 εκατομμύρια ανέργους⁴⁰. Και πάνω στα συντρίμια του παλιού κόσμου που κατέρρευσε ορθώνεται μια νέα εργατική κανονικότητα. Οι μέθοδοι της τηλε-εργασίας που εφαρμόζονται στις περιοχές του τριτογενούς καπιταλισμού είναι η σημαντικότερη αναδιάρθρωση που υφίσταται παγκόσμια η καπιταλιστική διαδικασία με πρόσχημα την «λήψη μέτρων κατά της ανάσχεσης του ιού» και με θεσμική εγγύηση την γενική απαγόρευση κυκλοφορίας. Μια διαρθρωτική αλλαγή όπως αυτή, που σε συνθήκες καπιταλιστικής ομαλότητας θα απαιτούσε χρόνο και διαπραγμάτευση, με αβέβαια ίσως αποτελέσματα, μέσα στην παγκόσμια κατάσταση έκτακτης ανάγκης που έχει διαμορφωθεί επιταχύνεται με ρυθμό πρωτοφανή στην σύγχρονη ιστορία.

Δίχως ένα «γεγονός-σοκ» σαν κι αυτό που έχει εξυφανθεί και προβάλλεται ως μεγα-απειλή, η ριζική αναδιάρθρωση των σταθερών παραμέτρων του χώρου και του χρόνου εργασίας θα απαιτούσε άλλες διεργασίες, και μάλιστα δεν θα επιχειρούνταν σε τόσο μεγάλη έκταση και σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα. Από την άλλη, οι τεχνικές προϋποθέσεις της τηλε-εργασιακής αναδιάρθρωσης ήταν ήδη υπαρκτές και υπ' αυτή την έννοια η τελευταία ήταν τεχνικά ώριμο να συμβεί σε τέτοιο εύρος και βάθος. Δεδομένου, δε, ότι οι συσκευές νέας τεχνολογίας και η εξ αποστάσεως (αυτο)αξιοποίηση της εργατικής δύναμης είναι μια διαδικασία με επίσης μακρά ιστορία στα σύγχρονα κοινωνικά εργοστάσια, η αυγή της τρίτης δεκαετίας του 21ου αιώνα είχε το κατάλληλο timing για αυτήν την αναγκαία για το κεφάλαιο καπιταλιστική ώθηση. Εν τω μεταξύ, δίχως τα 4G δίκτυα και την ολοένα δι-

ευρυνόμενη δικτύωση του ατομικού χώρου και χρόνου, η προσταγή των αφεντικών #doylevoumeapotospiti θα ήταν πρακτικά αδύνατο να συμβεί.

Το τι σημαίνει τηλε-εργασία, ειδικά από την σκοπιά των εργατικών συμπεριφορών, είναι μια μακρά συζήτηση που δεν μπορεί να αναπτυχθεί εδώ. Είναι κρίσιμο, όμως, να θίξουμε σε αδρές γραμμές δύο βασικές προκείμενες αυτής της αναδιάρθρωσης. Η πρώτη είναι ότι ακόμα και στο νέο τηλε-εργασιακό παράδειγμα που διαγράφεται, κάποιες δουλειές συνεχίζουν να μην μπορούν να γίνονται από το σπίτι, αλλά θα πρέπει να παρέχονται στον «παλιό» εργασιακό χώρο και κάτω από την άμεση εξουσία των αφεντικών. Κάποιες εργασίες είναι «ακόμα αναγκαίες». Τα ιδεολογήματα του «άυλου καπιταλισμού» δέχονται ακόμα ένα πλήγμα. Αυτό είναι πιθανό να δημιουργήσει στο μέλλον διαφορετικές ζώνες εργατικού ανταγωνισμού αλλά και επιπλέον στις ήδη υπάρχουσες διαιρέσεις στο εσωτερικό της εργατικής τάξης. Η δεύτερη είναι ότι η επιχειρούμενη γιγάντια αναδιάρθρωση της τηλε-εργασίας θα βρει συμμάχους ακόμα και στο εσωτερικό της οργανωμένης εργατικής τάξης για διάφορους λόγους και αιτίες και μέσα από ανανεωμένα «τεχνολατρικά» και «υγιεινιστικά» ιδεολογήματα. Δυστυχώς, όμως, όσο οι καπιταλιστικές σχέσεις παραμένουν κυρίαρχες και η ταξική κυριαρχία των αφεντικών είναι αδιαπραγμάτευτη, οι νέες μορφές απόσπασης υπεραξίας και επιβολής της πειθαρχίας δεν θα μπορούν να αξιοποιηθούν χειραφετητικά, παρά μόνο για την «χειραφέτηση» των αφεντικών από την ταξική πάλη.⁴¹

Όπως με το παράδειγμα της τηλε-εργασίας, ομοίως με αυτό της τηλε-εκπαίδευσης, επείγει να αντιληφθούμε τα μέτρα «περιορισμού της κυκλοφορίας» όχι ως υγειονομικά μέτρα για την ανάσχεση της εξάπλωσης του ιού αλλά ως τις αναγκαίες χωροταξικές και κυκλοφοριακές ρυθμίσεις για την εφαρμογή της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης που επιχειρείται παράλληλα με το βάθεμα της οικονομικής κρίσης. Και αν η σχετική με την τηλε-εκπαίδευση συζήτηση μπορεί να αποκτήσει κάποιο χαρακτήρα «δημιουργικής αναδιάρθρωσης» αναφορικά με το εκπαιδευτικό πλαίσιο που όντως πάσχει από πολλές απόψεις στο γνωστό σε όλους μας «δημόσιο ελληνικό σχολείο», μια παράλληλη διαδικασία οριστικής απαξίωσης και διάλυσης υπέρχει αναπόδραστα στην συζήτηση, στον βαθμό που «ελληνικό δημόσιο σχολείο» δεν είναι μόνο το Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Αθηνών, αλλά και τα δημοτικά κάτω από την Πατησίων. Η «καταστροφική μοίρα» των μαθητών στα δεύτερα, θα είναι ανάλογης έντασης με την «δημιουργική μοίρα» των μαθητών στα πρώτα, τα οποία αφορά το παρακάτω προπαγανδιστικό δημοσίευμα:

Πέμπτη, 26 Μαρτίου 2020, ώρα 9.30 το πρωί. Όπως κάθε μέρα, ο Κωνσταντίνος Πανούσης έχει ήδη αναρτήσει από τις 9 π.μ. στην ψηφιακή πλατφόρμα τα μαθήματα της ημέρας. Ορθογραφία, ανάγνωση, μαθηματικά. Σήμερα κλίνουμε το ρήμα «νιώθω» και μαθαίνουμε κάθετη αφαίρεση. Στις 11 π.μ. θα κάνουν όλοι μαζί την πρώτη ωριαία βιντεοκλήση, «όπου θα πουν τα παιδιά τις καλημέρες τους, πώς ξύπνησαν, αν είχαν καλό ύπνο». Ο κ. Πανούσης, ή Δάσκαλος Κ. όπως τον φωνάζουν τα παιδιά, θα παρουσιάσει το πρόγραμμα της ημέρας, το σημερινό κείμενο και όλοι μαζί θα παρακολουθήσουν σε real time την επίλυση μιας άσκησης στον ψηφιακό πίνακα. Μέσα στην ημέρα, τα παιδιά θα προχωρήσουν τα μαθήματά τους και θα έχουν ατομικές επικοινωνίες με τον δάσκαλο για τυχόν βοήθεια. Θα ηχογραφήσουν την ανάγνωση και θα του τη στείλουν και θα προπονηθούν στην ορθογραφία ακούγοντάς τον να τους υπαγορεύει κείμενο. Μέσω της σουίτας διαδραστικών ασκήσεων, τα παιδιά «σκανάρουν» την ορθογραφία από το χαρτί και του τη στέλνουν για έλεγχο. Στις 6 μ.μ. θα κάνει πάλι όλη η τάξη κοινή βιντεοκλήση, όπου

θα ανακεφαλαιώσουν την ύλη με ένα πολύ σύντομο και διασκεδαστικό τεστ. Καλώς ήλθατε στη Β΄ Δημοτικού της νέας εποχής!⁴²

Ένα τμήμα της παρούσας κρίσης που μπορεί να εμφανίζεται σήμερα στο επίπεδο της οικονομίας ως βίαιη καπιταλιστική εξέλιξη, στην ουσία είναι μια ορισμένη τάση καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης και πληροφοριακού μετασχηματισμού των παραγωγικών δομών, που τα αφεντικά προσπαθούν να την χωρέσουν μέσα σε δύο δεκαετίες απαντώντων καπιταλιστικών κρίσεων, αρχής γενομένης με την κρίση που προκάλεσε η κατάρρευση των dot-coms. Το καπιταλιστικό αίτημα του ψηφιακού μετασχηματισμού της κοινωνίας ήταν το όριο εκείνης της καπιταλιστικής κρίσης. Σήμερα, μέσα στον ορμητικό των αποπροσανατολιστικών πληροφοριών, οι ειδικοί, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς, φαίνεται να συμφωνούν τουλάχιστον σε ένα πράγμα: ο ψηφιακός μετασχηματισμός του ελληνικού κράτους είναι ένα στοίχημα της διαχείρισης της κρίσης.⁴³

Αυτός ο «ψηφιακός μετασχηματισμός του κράτους» είναι μια εξαιρετικά ύπουλη φράση διότι εξωτερικά μοιάζει με κάτι σαν «επιτέλους οι δημόσιες υπηρεσίες να επικοινωνούν μεταξύ τους», στην ουσία του, όμως, συνεπάγεται πολύ βαθύτερες διαρθρωτικές αλλαγές που αφορούν τον πυρήνα του λεγόμενου «Κράτους Πρόνοιας» και ό,τι μπορεί να εννοούν τα αφεντικά λέγοντας «Δημοκρατικό Πολίτευμα». Αναρωτηθείτε, για παράδειγμα, τι είδους σχολεία θα αφήσει πίσω του το πέρασμα της «πανδημίας», από άποψη μαθητικής υποκειμενικότητας, εργασιακών σχέσεων, εκπαιδευτικού υλικού, υποδομών κ.ά. Ή τι είδους φυλακές διαμορφώνονται για το μέλλον, ενόσω τα «καταστήματα κράτησης» και οι «στερπτικές της ελευθερίας» ποινές θα μπολιάζονται με τις μεθόδους ψηφιακής επιτήρησης ή τα συστήματα γεωεντοπισμού. Ή τι είδους νοσοκομειακή περίθαλψη θα είναι αυτή με τον «ψηφιακό γιατρό» και την «νοσηλεία στο σπίτι». Ή τι είδους «δικαιοσύνη» θα είναι αυτή που οι δικαστές δεν θα ανεβαίνουν στην «έδρα» αλλά θα αναδύονται σε παράθυρο του skype-for-business, ενώ το εδώλιο του κατηγορουμένου θα μπορεί κάλλιστα να αντικατασταθεί από την καρτέλα του γραφείου, όπως έγινε πρόσφατα σε δίκη μέσω skype στο Λονδίνο⁴⁴. Δεν θα πεθάνουν οι εξουσίες, μην χαίρεστε. Είναι το Κράτος Πρόνοιας και οι «Δημοκρατίες» που μετασχηματίζονται με ρυθμούς καταϊσχυριστικούς. Κι ενόσω τα συντρίμια από τις αλλαγές αυτές θα συνεχίζουν να πέφτουν για πολύ καιρό πάνω στα κεφάλια της εργατικής τάξης, ήρθε ίσως ξανά ο καιρός να αναρωτηθούμε: τι να κάνουμε;

ΓΙΑ ΠΟΛΛΟΣΤΗ ΦΟΡΑ, ΚΑΛΩΣ ΗΡΘΑΤΕ ΣΤΟΝ 210 ΑΙΩΝΑ, την εποχή του επιταχυνόμενου φόβου. Μια θηριώδης καπιταλιστική κρίση ξετυλίγεται μέρα με την μέρα μπροστά στα μάτια μας, η οποία παρότι εμφανίζεται ως αποτέλεσμα του ξεσπάσματος μιας μέτριας έντασης επιδημικής ασθένειας, στην ουσία αποτελεί απόρροια των δομικών αντιφάσεων της καπιταλιστικής οργάνωσης της εργασίας και της κοινωνίας. Παρόλα αυτά, η πλαisiώση της καπιταλιστικής κρίσης από την mega-απειλή του θανάτου και τον συνυπό φόβο που με συνταρακτική ένταση εμπνέει στον πληθυσμό το «γεγονός-σοκ» της επιδημίας, αποτελεί μια μοναδική ευκαιρία για το κεφάλαιο να επιχειρήσει εν λευκώ την αναδιάρθρωση πλήθους περιοχών των κοινωνικών σχέσεων, αρχής γενομένης από την παραγωγική διαδικασία. Παράλληλα, τα πιο προωθημένα κομμάτια του κεφαλαίου, τα οποία ηγούνται εν μέσω 4ης βιομηχανικής επανάστασης της κούρσας ιδεολογικής ηγεμονίας, επιχειρούν να αναδιατάξουν προς το συμφέρον τους το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Όλα ξαναγίνονται ρευστά.

Για πρώτη φορά στην καπιταλιστική ιστορία έχουμε ένα τέτοιας εμβέ-

λίας και εύρους παγκόσμιο lockdown της παραγωγής, μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα και μάλιστα με συντονισμένες κρατικές εντολές. Η ύφεση είναι υπαρκτή, η καταστροφή των οικονομικών μεγεθών προμηνύεται τεράστια, τα μεγέθη της ανεργίας παγκόσμια είναι πλέον δυσθεώρητα. Πρόκειται περί πολέμου ενάντια στην παγκόσμια εργατική τάξη. Μέσα στον ορυμαγδό βλακειάς και ανορθολογισμού, επείγει να επαναφέρουμε ανανεωμένες τις μεθόδους κριτικής της πολιτικής οικονομίας του καπιταλισμού. Αν δεν σταχυολογήσουμε το στάρι από την ήρα, σήμερα και για τα επόμενα χρόνια θα είναι αδύνατο να αντιληφθούμε την καπιταλιστική κρίση και αναδιάρθρωση και την νέα επίθεση του κεφαλαίου σε βάρος της παγκόσμιας εργατικής τάξης. Αντ' αυτού θα ψάχνουμε πως να σώσουμε τα τομάρια μας, ασχολία εξόχως συνηθισμένη στην εποχή του Αλλόκοτου Φόβου.

. Χαιρετισμός του διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος κ. Γιάννη Στουρνάρα στην Ημερίδα με θέμα: Η Κρίση του '29: οικονομικές, πολιτικές και θεσμικές όψεις (31-10-2019), Διαθέσιμο στο bankofgreece.gr

2. Πέννη Μπουλούτζα, Σε εγρήγορη ενόψει γρίπης, εφημ. «Καθημερινή» (24-9-2019).

3. ΑΠΕ-ΜΠΕ, ΟΟΣΑ: καμπανάκι για την παγκόσμια οικονομία, εφημ. «Το Βήμα» (19-9-2019)

4. Jesse Pound, Goldman has a big worry heading into 2020 that could cause market turmoil (16-12-2019), διαθέσιμο στο cncb.com.

5. Phillip Inman, German recession fear after big decline in industrial production (7-8-2019), διαθέσιμο στο theguardian.com.

6. Alex Kimani, 2020: The year of the oil bankruptcies (27-12-2019), διαθέσιμο στο www.oilprice.com.

7. Βλ. ενδεικτικά Kaushik Basu, The approaching debt wave (31-1-2020), Διαθέσιμο στο project-syndicate.org.

8. Elliot Smith, European economy to grow at its lowest rate since 2013, IMF says (6-11-2019), διαθέσιμο στο cncb.com.

9. Ηλίας Νικολαΐδης, Θα είναι το 2020 έτος παγκόσμιας ύφεσης: ποια είναι τα πεδία του κινδύνου για την παγκόσμια οικονομία την χρονιά που έρχεται;, Δεκέμβριος 2019, διαθέσιμο στο dianeosis.gr.

10. Susan Scutti, World Health Organisation gets ready for «Disease X» (12-3-2018), διαθέσιμο στο edition.cnn.com.

11. Nassim-Nicholas Taleb, Ο μαύρος κύκνος: ο αντίκτυπος του εξαιρετικού απρόβλεπτου, Φερενίκη 2010.

12. Moody's: Ο κορωνοϊός πιθανόν ο χειρότερος μαύρος κύκνος για την παγκόσμια οικονομία, εφημ. «Το Βήμα» (31-1-2020)

13. Ο χειρισμός του νομίσματος (currency manipulation) είναι μια πολιτική που χρησιμοποιούν οι κυβερνήσεις και οι κεντρικές τράπεζες εξαγωγικών καπιταλιστικών χωρών για να μειώσουν τεχνητά την αξία του νομίσματός τους (μειώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το κόστος των εξαγωγών τους) για να αποκτήσουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στο διεθνές εμπόριο.

14. Nouriel Roubini, The anatomy of the coming recession (22-8-2019), διαθέσιμο στο project-syndicate.org

15. Για παράδειγμα βλ. Monetary policy and below-target Inflation, Speech by Philip R. Lane, Member of the executive board of the ECB, at the Bank of Finland conference (2-7-2019), Διαθέσιμο στο ecb.europa.eu

16. Ενδεικτικά βλ. BlackRock Investment Institute, Dealing with the next downturn: from unconventional monetary policy to unprecedented policy coordination (August 2019), Διαθέσιμο στο δίκτυο.

17. Ben S. Bernanke, What tools does the FED had left? Part 3: Helicopter money (11-4-2016), Διαθέσιμο στο brookings.edu.

18. Συγκεκριμένα η αμερικάνικη Γερουσία ψήφισε την εκταμίευση ενός ιλιγιώδους πακέτου 2,2 τρισ. δολλαρίων για την στήριξη της οικονομίας, το μεγαλύτερο πακέτο οικονομικής ενίσχυσης στην ιστορία των ΗΠΑ. Η ΕΚΤ ανακοίνωσε μέτρα ποσοτικής χαλάρωσης ύψους 750 δισ. ευρώ, ενώ στις 20 Μαρτίου 2020 η κινεζική κυβέρνηση

ενέκρινε πακέτο 1.41 τρισ. Γουάν για την στήριξη των τοπικών κυβερνήσεων με έμφαση στις δημόσιες υποδομές.

19. Paul Mason, Will coronavirus signal the end of capitalism? (3-4-2020), Διαθέσιμο στο Aljazeera.com.

20. Ο Κίσιγκερ, οι F.T. και το «κοινωνικό συμβόλαιο (6-4-2020), Διαθέσιμο στο efsyn.gr.

21. Ενδεικτικά βλ. Yan, Kazakhstan bans export of key food products amid coronavirus spread (25-3-2020), Διαθέσιμο στο xinhuanet.com.

22. Στοπ στην εξαγωγή μασκών από Γερμανία και Ρωσία, επίταξη στην Γαλλία (4-3-2020), Διαθέσιμο στο efsyn.gr.

23. Liz Alderman etc, Migrant farmworkers whose harvests feed Europe are blocked at borders (31-3-2020), Διαθέσιμο στο nytimes.com.

24. Tan Huileng, A food crisis looms as coronavirus forces farms to stay idle and countries hoard supplies (30-3-2020), Διαθέσιμο στο cncb.com.

25. Βλ. σχετ. The shock of coronavirus could split Europe-unless nations share the burden (25-3-2020), Διαθέσιμο στο theguardian.com.

26. Guy Chazan & Jim Brunsten, Coronavirus crisis pushes Europe into nationalist economic turn (26-3-2020), Διαθέσιμο στο συνδρομητικό ft.com.

27. Βλ. για παράδειγμα Νίκος Ρουσάνογλου, Ο κορωνοϊός «χτύπησε» και το λιμάνι του Πειραιά, εφημ «Καθημερινή» (21-3-2020).

28. Shiho Takezawa, Toyota to temporarily halt all plants in Europe because of virus (30-3-2020), Διαθέσιμο στο bloomberg.com

29. Joe Miller & Robert Smith, Volkswagen calls on ECB to accelerate emergency lending (27-3-2020), Διαθέσιμο στο συνδρομητικό ft.com.

30. Brendan Greeley & Joe Rennison, Fed to buy commercial paper to ease market turmoil (17-3-2020), Διαθέσιμο στο συνδρομητικό ft.com.

31. American airlines to seek \$12 bn in state aid (31-3-2020), Διαθέσιμο στο bbc.com

32. Παναγιώτης Κονδύλης, Από τον 20ο στον 21ο αιώνα: τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000, Θεμέλιο 1998, σελ. 72-73.

33. Αλέξης Παπαχελάς, Τίποτα δεν θα είναι όπως πριν, εφημ. «Καθημερινή» (22-3-2020).

34. Αυτή η νέα διπλωματική πολιτική της Κίνας κατονομάζεται ως ο «υγειονομικός δρόμος του μεταξιού». Βλ. Ενδεικτικά Pepe Escobar, China rolls out the health silk-road (2-4-2020), Διαθέσιμο στο asiatictimes.gr.

35. EU HRVP Josep Borell: The coronavirus pandemic and the new world it is creating (24-3-2020), Διαθέσιμο στο eeas.europa.eu.

36. Βλ. σχετ. Κώστας Ράπτης, Και η Ε.Ε. στην μάχη του αφηγήματος για τον κορωνοϊό (26-3-2020), Διαθέσιμο στο capital.gr.

37. Καρλ Μαρξ, Το Κεφάλαιο (3ος τόμος): κριτική της πολιτικής οικονομίας - το συνολικό προτσές της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, Σύγχρονη Εποχή 2013, σελ. 316.

38. Μια δεκάδα περίπου πρωτοκλασάτα κράτη με έμφαση στην new generation ιατροφαρμακευτική έρευνα διαγωνίζονται σήμερα για το περίφημο εμβόλιο. Ίσως στο μέλλον μας δοθεί ο χώρος να πούμε κάποια περισσότερα πράγματα γι' αυτήν την ενδιαφέρουσα ενδοκαπιταλιστική σύγκρουση.

39. Για μια απόπειρα συγκέντρωσης των διεθνών μεθόδων ψηφιακής επιτήρησης από το ξέσπασμα της «επιδημίας» βλ. Aditi Agrawal, Keeping track of surveillance in the time of coronavirus (23-3-2020), Διαθέσιμο στο medianama.com.

40. US jobless claims hit 6.6 million as virus spreads (2-4-2020), Διαθέσιμο στο bbc.com.

41. Βλ. σχετ. Δημήτρης Τραυλος-Τζανετάτος, Το εργατικό δίκαιο στην τέταρτη βιομηχανική επανάσταση: ψηφιοποίηση, ρομποτική και τεχνητή νοημοσύνη, Σάκκουλας 2019.

42. Λίνα Γιαννάρου, Η δημιουργική Β' Δημοτικού της νέας εποχής, εφημ. «Καθημερινή» (27-3-2020).

43. Βλ. ενδεικτικά Βαγγέλης Μανδραβέλης, Ο «βίαιος» ψηφιακός μετασχηματισμός του κράτους, εφημ. «Καθημερινή» (22-3-2020).

44. Skype trial keeps wheels of justice turning in London (19-3-2020), Διαθέσιμο στο lawsociety.ie.